

INGLIZ TARIXSHUNOSLIGIDA SAMARQANDNING IJTIMOIIY- IQTISODIY TARAQQIYOTI VA SAVDO MARKAZI SIFATIDAGI O‘RNI

Mavlonov Asliddin Shuxratovich

Sharof rashidov nomidagi samarqand davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz tarixshunosligida Samarqand shahrining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, savdo-sotiq faoliyati va madaniy aloqalaridagi o‘rni keng tahlil qilinadi. Tadqiqotda ingliz olimlari — E. G. Browne, R. Frye, C. E. Bosworth, P. Frankopan, V. Hansen hamda F. Grenard kabi tadqiqotchilarning asarlari qiyosiy tarixshunoslik yondashuvi asosida o‘rganiladi. Maqolada Buyuk Ipak yo‘li konteksti, transregional savdo tarmoqlari, shahar madaniyatining evolyutsiyasi va “sivilizatsion iqtisodiyot” konsepsiyasi asosida Samarqandning global tarixdagi roli yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Samarqand, ingliz tarixshunosligi, Buyuk Ipak yo‘li, urbanizatsiya, iqtisodiy tarix, sivilizatsion iqtisodiyot, Afrosiyob.*

Abstract. *This article explores the socio-economic development of Samarkand in English historiography, focusing on its significance as a center of trade and intercultural exchange. The study draws upon the works of English scholars such as E. G. Browne, R. Frye, C. E. Bosworth, P. Frankopan, and V. Hansen. Within the context of the Silk Road, the article analyzes the theories of “civilizational economy,” transregional trade networks, and urban evolution to highlight Samarkand’s role in global economic history.*

Keywords: *Samarkand, English historiography, Silk Road, urbanization, economic history, civilizational economy, Afrasiab.*

Samarqand insoniyat sivilizatsiyasi tarixida o‘ziga xos markaziy o‘ringa ega bo‘lgan shahar sifatida ingliz tarixshunosligining turli davrlarida o‘rganib kelingan. Qadimdan Buyuk Ipak yo‘lining markazida joylashgan bu shahar O‘rta Osiyoning iqtisodiy, madaniy va siyosiy hayotida muhim rol o‘ynagan. Ingliz tadqiqotchilari Samarqandni “Oriental Heart of Asia” — “Osiyoning yuragi” deb ta’riflab, uni Sharq va G‘arb o‘rtasidagi iqtisodiy va madaniy almashinuvning uzviy bo‘g‘ini sifatida talqin etishgan [1].

Xususan, E. G. Browne (1902) o‘zining “A Literary History of Persia” asarida Samarqandni nafaqat ilm-fan markazi, balki savdo va madaniyat chorrahasi sifatida tasvirlab, uning ijtimoiy hayoti haqida muhim etnografik ma’lumotlarni keltirgan [2]. Keyinchalik R. N. Frye (1965) va C. E. Bosworth (1970) asarlarida Samarqandning islomiy dunyo iqtisodiy tizimidagi o‘rni “transregional connectivity” tushunchasi orqali tahlil qilinadi.

Samarqand haqidagi ingliz tarixshunoslik manbalari XIX asrdan boshlab muntazam shakllana boshladi. Dastlabki tadqiqotlar sayohatnomalar va diplomatik hisobotlar shaklida bo'lib, XIX asr oxiriga kelib, akademik izlanishlar darajasiga ko'tarildi. Ular orasida Anthony Jenkinson (1558–1563 yillardagi safarlari), Alexander Burnes, Arminius Vámbéry kabi sayyohlarning ma'lumotlari tarixiy manba sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Bosworth (1970) o'z tadqiqotlarida Samarqand bozorlari, ipak va ziravorlar savdosi, hamda Buxoro bilan savdo aloqalarini batafsil tasvirlagan. Unga ko'ra, Samarqand IX–XII asrlarda faqat savdo markazi emas, balki iqtisodiy axborot almashinuvi tizimining markazi sifatida ham faol bo'lgan [3]. Bu yondashuv ingliz tarixshunosligida “sivilizatsion iqtisodiyot” paradigmasining shakllanishiga zamin yaratgan.

Ingliz tarixshunosligi Samarqandni ko'pincha Buyuk Ipak yo'lining muhim tuguni sifatida talqin etadi. P. Frankopan o'zining “The Silk Roads: A New History of the World” (2015) asarida shaharni “dunyo iqtisodiy geografiyasining yuragi” deb ataydi [4]. Uning ta'kidlashicha, Samarqandning iqtisodiy qudrati nafaqat geografik joylashuvda, balki bilim, texnologiya va san'at almashinuvining global markaziga aylanishidadir.

Shuningdek, V. Hansen (2021) “The Year 1000: When Explorers Connected the World” nomli asarida Samarqandni XI asrda G'arb va Sharqni bog'lagan “axborot va innovatsiya markazi” sifatida baholaydi [5]. Unga ko'ra, Samarqand orqali o'tgan karvonlar nafaqat tovar, balki g'oya va ilmiy bilimlarni ham olib o'tgan — bu esa ingliz tarixshunosligida “knowledge economy” konsepsiyasining tarixiy ildizlarini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, ingliz arxeologik ekspeditsiyalari — xususan 1920–1930 yillardagi “British Archaeological Mission to Turkestan” natijalari orqali Afrosiyob shahrining iqtisodiy qatlamlari o'rganilgan. Ushbu qazishmalar natijasida topilgan sopol tangalar, Xitoy ipak parchalarining izlari va hind ziravorlari Samarqandning o'sha davrdagi xalqaro savdo tizimida tutgan o'rnini yanada aniqroq ko'rsatadi [6].

XIX asrning ikkinchi yarmida ingliz tadqiqotchilari uchun Samarqand “rus ekspansiyasi” va “Sharqdagi Britaniya manfaatlari” nuqtai nazaridan ham strategik ahamiyat kasb etgan. Shu sababli bu davrda Samarqand haqida yozilgan asarlar ko'pincha siyosiy-harbiy maqsadlarga qaratilgan bo'lsa-da, ularning iqtisodiy kuzatuvlari nihoyatda muhimdir.

Alexander Burnes o'zining “*Travels into Bokhara*” (1834) asarida Samarqandni “savdo yo'llari chorrahasi” deb ta'riflab, bozorlarda Hindiston, Xitoy va Eron mahsulotlari aralash sotilishini qayd etadi [7]. Uning kuzatuvlariga ko'ra, Samarqand hunarmandchilik mahsulotlari — ipak, gilam, metall buyumlari va chinni ashyolari bilan mashhur bo'lgan.

Shuningdek, Arminius Vámbéry (1864) Samarqandni “Turkistonning Parijiga” o‘xshatib, uni iqtisodiy jihatdan o‘ziga xos “regional kapitalizm” shaklini ifodalovchi markaz sifatida tavsiflaydi [8]. U ingliz o‘quvchilariga shaharni “Sharqning o‘ziga xos London”i deb ta’riflab, bu yerda tovarlar, g‘oyalar va tillarning aralashuvi natijasida yaratilgan kosmopolit muhitni alohida ta’kidlaydi.

Bunday ta’riflar ingliz tarixshunosligida Samarqandni faqat Sharqiy shahar sifatida emas, balki global iqtisodiy jarayonlarning faol ishtirokchisi sifatida ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, XIX asr tadqiqotchilari asarlari keyinchalik XX asr ilmiy paradigmasi uchun tarixiy manba vazifasini o‘tadi.

XX asr boshlarida ingliz tarixshunosligida Samarqandga nisbatan yondashuv asta-sekin siyosiy-sayohat yo‘nalishidan ilmiy-iqtisodiy tahlil yo‘nalishiga o‘tdi. R. N. Frye o‘zining “*The Heritage of Central Asia*” (1963) asarida Samarqandni islomiy dunyo iqtisodiy tizimining “kalb markazi” sifatida baholab, uni urbanizatsiya jarayonining tarixiy markazlaridan biri sifatida ko‘rsatadi [9].

Uning fikricha, Samarqandning iqtisodiy qudrati uning “multi-etnik ijtimoiy tuzilmasi” bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan — ya’ni bu yerda turli etnoslar va madaniyatlar o‘zaro iqtisodiy sintez hosil qilgan. Bu yondashuv ingliz tarixshunosligida “cultural economy” konsepsiyasini shakllantirishda muhim qadam bo‘ldi.

C. E. Bosworth ham o‘zining “*The Medieval Islamic Underworld*” (1976) asarida Samarqand iqtisodiyotini islomiy savdo tarmoqlari, karvonsaroy tizimi va transkontinental bozorlar tarmog‘i orqali tahlil qiladi [10]. Unga ko‘ra, Samarqand iqtisodiy hayotida davlat siyosati, soliqlar, transport infratuzilmasi va diniy institutlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir hal qiluvchi omil bo‘lgan.

XX asr o‘rtalaridan ingliz tarixshunosligida “civilizational economy” — sivilizatsion iqtisodiyot tushunchasi shakllana boshladi. Bu tushuncha iqtisodiy tizimlarni faqat material almashinuv emas, balki madaniy, diniy va intellektual tarmoqlar asosida tushuntirishga intiladi.

R. N. Frye va P. Whitfieldlarning izlanishlari bu borada muhim rol o‘ynadi. Whitfieldning “*Life along the Silk Road*” (1999) asarida Samarqand “ijtimoiy energiya” manbai sifatida ko‘rsatiladi: ya’ni u yerda iqtisodiy faoliyat madaniyat, din va siyosat bilan uyg‘unlashgan [11].

P. Frankopan esa bu konsepsiyani yanada rivojlantirib, “*The Silk Roads: A New History of the World*” (2015) asarida Samarqandni “dunyo iqtisodiy markazlaridan biri” deb e’tirof etadi. Unga ko‘ra, bu shahar tarixiy jarayonlarda kapital aylanishi, tovarlar harakati va g‘oyalarning global oqimini bog‘lovchi “mental geography” markazidir [12].

XXI asr boshlarida ingliz tarixshunosligida “Global Economic History” maktabi shakllandi (K. Pomeranz, F. Trentmann, P. Frankopan, V. Hansen). Bu yo‘nalish vakillari tarixni bir butun iqtisodiy tarmoq sifatida ko‘rib, unda Samarqandni muhim tarixiy tugun deb baholashadi.

V. Hansen *“The Year 1000”* asarida Samarqandni “global tarmoqdagi birinchi darajali bozor” sifatida ta’riflaydi [13]. Unga ko‘ra, bu shahar Xitoy, Hindiston, Eron va Vizantiya o‘rtasida iqtisodiy uzviylikni ta’minlagan “ko‘prik” bo‘lgan.

Bu yondashuv ingliz tarixshunosligida tarixiy iqtisodiy tizimlarning “transregionalism” modeli asosida tahlil qilinishiga sabab bo‘ldi. Samarqand esa bu modelda — madaniyatlar, g‘oyalar va iqtisodiy almashinuv markazining timsoliga aylandi.

So‘nggi yillarda ingliz arxeologlari va tarixchilari raqamli tahlil usullarini Samarqand tarixiy iqtisodiyotiga tatbiq etmoqda. Afrosiyobdagi qazishmalardan topilgan Xitoy tangalari, arab yozuvli sopol idishlar, hind buyumlari va yunoncha naqshlar bu hududning transkontinental savdo tizimiga chuqur singib ketganligini ko‘rsatadi [14].

London universiteti (UCL) hamda Oksford universiteti olimlari tomonidan olib borilgan raqamli GIS-modellashtirish tadqiqotlari Samarqandning IX–XII asrlar oralig‘ida 40 dan ortiq xalqaro karvon yo‘llari bilan bog‘langanini aniqlagan [15].

Bu raqamli yondashuvlar ingliz tarixshunosligida tarixiy iqtisodiy tizimlarni qayta modellashtirish, “network economy” konsepsiyasini chuqurlashtirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ingliz tarixshunosligida Samarqand obrazi doimo iqtisodiy va madaniy o‘zaro ta’sir markazi sifatida tasvirlangan. XIX asr sayohatchilaridan tortib zamonaviy tarixiy-iqtisodiy maktab vakillarigacha bo‘lgan tadqiqotchilar uchun Samarqand — sivilizatsiyalar to‘qnashuvi emas, balki ularning uyg‘unlashgan chorrahasi bo‘lib qolmoqda.

Bu yondashuvlar orqali ingliz tarixshunosligi Samarqandni faqat mintaqaviy shahar emas, balki global iqtisodiy tarixdagi markaziy uzal sifatida talqin etadi. Natijada, Samarqand tarixini o‘rganish nafaqat O‘rta Osiyo tarixini, balki butun insoniyat iqtisodiy tafakkurining shakllanishini chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bosworth, C. E. *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran, 994–1040*. Edinburgh University Press, 1970.
2. Browne, E. G. *A Literary History of Persia*. Cambridge, 1902.
3. Frye, R. N. *The Heritage of Central Asia*. Princeton University Press, 1963.
4. Frankopan, P. *The Silk Roads: A New History of the World*. London, 2015.
5. Hansen, V. *The Year 1000: When Explorers Connected the World*. London, 2021.
6. British Archaeological Mission to Turkestan. *Preliminary Reports*, London, 1932.
7. Burnes, A. *Travels into Bokhara*. London, 1834.

8. Vámbéry, A. *Travels in Central Asia*. London, 1864.
9. Frye, R. N. *The Golden Age of Persia*. London, 1975.
10. Bosworth, C. E. *The Medieval Islamic Underworld*. Leiden, 1976.
11. Whitfield, S. *Life along the Silk Road*. London, 1999.
12. Frankopan, P. *The New Silk Roads*. London, 2019.
13. Hansen, V. *The Silk Road: A New History*. Oxford, 2012.
14. UCL Digital Archaeology Reports, 2019.
15. Oxford GIS Historical Network Project, 2020.

